

برنامه درسی و نظام آموزشی تاجیکستان

دکتر سید امیر رون^۱

تاجیکستان یکی از کشورهای آسیای میانه است و از جنوب با افغانستان، از غرب با ازبکستان، از شمال با قرقیزستان و از شرق با چین همسایه است.

ساختار نظام آموزش و پرورش

نظام آموزشی تاجیکستان از دو دوره تحصیلی ابتدایی و متوسطه تشکیل شده است. دوره ابتدایی شامل یک دوره چهار ساله ابتدایی (۱۱-۶ سالگی) یعنی کلاس‌های اول تا چهارم ابتدایی و دوره متوسطه یک دوره تحصیلی هفت ساله شامل یک مرحله پنج ساله میانی (۱۵-۱۱ سالگی) یعنی کلاس‌های پنجم تا نهم، بعلاوه مرحله دو ساله پایانی (۱۷-۱۵ سالگی) یعنی کلاس‌های دهم و یازدهم است. طول دوره آموزش عمومی و اجباری در تاجیکستان ۹ سال است. در پایان مرحله اول (میانی) و مرحله دوم (پایانی) دوره متوسطه به دانش‌آموزان مدرک تحصیلی داده می‌شود. دانش‌آموزان پس از مرحله میانی می‌توانند وارد دبیرستان‌های نظری و یا مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای شوند (قانون وزارت معارف جمهوری تاجیکستان، ۲۰۰۷). از سال ۲۰۱۰ میلادی به بعد طول دوره تحصیلی بتدریج از ۱۱ سال به ۱۲ سال تغییر پیدا کرده است. مرحله اول اصلاحات در سال ۲۰۱۱ - ۲۰۱۰ آغاز شده و تا سال ۲۰۱۶ تکمیل خواهد شد (سند توسعه ملی تاجیکستان، ۲۰۱۰).

مدیریت کلان نظام آموزش و پرورش و آموزش عالی

مدیریت کلان آموزشی بر عهده وزارت معارف است. این وزارتخانه اداره امور تحصیلی دانش‌آموزان در دوره ابتدایی، میانی و متوسطه و دانشجویان دانشگاه‌ها را برعهده دارد. در هر ولایت، مرکزی به نام مؤسسه معارف وجود دارد که امور آموزشی هر ایالت و شهر را مدیریت می‌کند. نظام آموزشی در این کشور متمرکز است و کلیه مدارس (به استثنای مدارس ازبکی و روسی) از کتاب‌های درسی یکنواخت استفاده می‌کنند. دانشگاه‌های این کشور استقلال کامل ندارند و براساس استانداردهای کشور روسیه عمل می‌کنند.

وزارت معارف تاجیکستان دو آکادمی (پژوهشگاه) دارد که یکی از آنها خاص تحقیق و تألیف در مورد کتاب‌های علوم تربیتی و دیگری در مورد کتاب‌های علوم انسانی و علوم محض است که مسئولیت پژوهش‌ها و تألیف کتاب‌های درسی دانشگاهی را برعهده دارند.

مدارس در کشور تاجیکستان شامل مدارس دولتی (رایگان) و غیردولتی است. مدارس خصوصی عمدتاً در مراکز شهری دیده می‌شود (قانون وزارت معارف، ۲۰۰۷).

۱. استادیار سازمان پژوهش

در تهیه این مقاله آقایان دکتر عظیم محبی، دکتر مرتضی سمیعی ظفرقندی مشارکت داشتند که بدینوسیله از ایشان قدردانی می‌گردد.

اهداف و وظایف کلان آموزش و پرورش

هدف اصلی آموزش و پرورش در این کشور، توجه به رشد همه جانبه شخصیت دانش‌آموزان، پرورش قابلیت‌ها و استعداد دانش‌آموز به منظور پیشرفت اجتماعی و اقتصادی این کشور در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، علمی، فنی و فرهنگی و دموکراسی و با توجه به قانون اساسی (حقوق بنیادی) این کشور تعریف شده است (همان منبع).

براساس این اهداف، وظایف مهم زیر برای آموزش و پرورش مدنظر گرفته شده است:

- تربیت افرادی وطن دوست و شهروندانی مصلح
- تربیت خودشناسی و خودآگاهی
- تربیت افرادی با دانش عمیق
- تربیت هنری و زیبایی دوستی
- تربیت زیستی، مهارتی و اقتصادی
- تربیت سیاسی، اجتماعی و ترویج افکار بشر دوستانه
- کمک به رشد همه جانبه افراد و توسعه تفکر انتقادی، خلاق و حل مسئله
- فراهم آوردن امکان ارزشیابی عموم مردم از عملکرد آموزش و پرورش

سیاست‌های کلان توسعه آموزش و پرورش

پیشرفت اقتصادی از یک طرف و نبود فهم مشترک در اصلاحات به عنوان مهم‌ترین چالش در روند توسعه همه جانبه کشور تاجیکستان اعلام گردیده است.

در عین حال کیفیت در آموزش و پرورش از طریق برنامه‌های درسی و نقش معلمان در تربیت نیروی انسانی به عنوان مهم‌ترین عامل در حل این چالش مدنظر قرار گرفته است. کیفیت نیروی انسانی به عنوان معیار توسعه اجتماعی، قدرت اقتصادی و امنیت ملی تلقی شده است. لذا حل ضعف‌های موجود در آموزش و پرورش از نظر دستمزد کم معلمان، عدم مهارت‌های کافی آنها در آموزش و تکمیل زیرساخت‌ها به عنوان سیاست‌های آموزش و پرورش تأکید شد (سند توسعه ملی تاجیکستان، ۲۰۱۰).

رویکردهای حاکم بر برنامه‌های درسی

نظام آموزش و پرورش تاجیکستان تا قبل از سال ۱۹۹۱ وابسته به اتحاد جماهیر شوروی بوده است. براساس این وابستگی، ماهیت و فرایند طراحی و تدوین برنامه‌های درسی از فلسفه حاکم بر کشور شوروی تبعیت می‌کرده است. متون تخصصی در سطوح مختلف دانشگاهی از منابع روسی بوده و ادامه تحصیل در سطح دکتری در کشور روسیه انجام می‌شده است. این فرایند همچنان وجود دارد و مدارک تحصیلی در حد دکتری باید به تأیید آموزش عالی کشور روسیه برسد. به عبارت دیگر فلسفه حاکم بر آموزش و پرورش و برنامه‌های درسی تا سال ۱۹۹۱ جلوه‌ای از آموزش و پرورش کمونیستی بوده است. بعد از فروپاشی شوروی سابق و استقلال این کشور، علیرغم تلاش‌ها، رویکرد حاکم بر طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی همان روند علمی را حفظ کرده است. اما از نظر فرهنگی و تربیتی تلاش می‌شود برنامه‌هایی با بنیاد فرهنگی و تاریخی

این کشور بازسازی شوند. از نشانه‌های این رویکرد می‌توان به متون فلسفه تربیت با تأکید بر نظرات فارابی، رودکی، صدرالدین عینی و .. اشاره کرد (جزوه درسی فلسفه تربیت، ۲۰۱۲).

براساس نتایج حاصل از بررسی‌ها و پژوهش‌های بعمل آمده نارسائی‌های نظام آموزش و پرورش تاجیکستان به شرح ذیل گزارش شده است:

- حافظه‌محور بودن یادگیری
 - برخی مطالب و محتوی درسی متناسب با مراحل رشدی تهیه نشده است.
 - در تهیه مطالب درسی و کتاب‌ها به همه ابعاد وجود انسانی توجه نشده است.
 - استاندارد نبودن آموزش در مقایسه با سطح آموزش بین‌المللی
 - کمبود متخصص در گرایش‌های مختلف علوم تربیتی
 - کمبود منابع به زبان‌های روسی
- از سال ۱۹۹۳ نخستین تلاش‌ها در جهت انجام اصلاحات آموزشی در دستور کار دولت قرار گرفت. این اصلاحات که تا حال حاضر همچنان ادامه دارد در مسیر خود با افت و خیزهایی به دلیل جنگ‌های داخلی هفت ساله مواجه شد.
- از تلاش‌های بعمل آمده می‌توان به قانون اصلاحات آموزش و پرورش کشور تاجیکستان که در سال ۱۹۹۴ به تصویب رسید اشاره نمود. بر اساس مفاد این قانون محتوی و مطالب کتاب‌های درسی باید مورد بازنگری و اصلاح قرار گرفته و به روز شود برخی از ملاک‌های ذکر شده در قانون برای تغییرات عبارت است از: توجه به ارزش‌های ملی، بهره‌گیری از پیشرفت‌های علوم و فنون در جهان، توجه به حقوق و آزادی‌های افراد، توجه به ارزش‌های جهانی، همگرایی ملی
- همین‌طور در سال ۲۰۰۲ سند مهم دولتی دیگری به عنوان سند ملی در زمینه سیاست‌های آموزش و پرورش کشور تصویب و ابلاغ شده‌است. در این سند سیاست‌های اصلی دولت در زمینه توسعه آموزش و پرورش به ویژه دستیابی به پیشرفت‌های علمی، فنی و فن‌آوری و رشد همه جانبه اعلام شده است (همان منبع). علاوه بر آن در سندی که از سوی حکومت جمهوری تاجیکستان در زمینه نوسازی در بخش‌های مختلف آموزش و پرورش در سال ۲۰۰۷ تصویب و صادر شده، بر خط‌مشی‌های زیر در اصلاحات آموزشی تأکید شده است:
- توجه به نقش آموزش و پرورش در رشد جامعه
 - گسترش آموزش و پرورش غیردولتی
 - اهمیت قائل شدن برای جایگاه معلم از سوی جامعه و دولت
 - تقویت رابطه مدارس (مکتب‌ها) با خانواده‌ها
 - تقویت نظارت خانواده‌ها بر عملکرد مدارس
 - آشنا کردن دانش‌آموزان با دستاوردهای ملی و جهانی در زمینه‌های مختلف
 - بازآموزی معلمان و تربیت کارشناسان و کارمندان
 - رشد همه جانبه دانش‌آموزان از طریق فراهم کردن زمینه خودآموزی
 - پرورش و کشف استعداد دانش‌آموزان (قانون وزارت معارف، ۲۰۰۷)

راهبردهای اساسی در نوسازی برنامه‌های درسی:

- هماهنگی برنامه‌های درسی با انتظارات جامعه و نیازهای فردی
- بهره‌گیری از رویکرد فعال در سازمان محتوای کتاب‌های درسی و روش‌های تدریس
- بهبود کیفیت برنامه‌های درسی در مدارس و مراکز فنی و حرفه‌ای
- بهبود پشتیبانی از فرایند آموزش و تدریس
- انعطاف در برنامه‌های درسی با توجه به تفاوت‌های جغرافیایی و فرهنگی
- توجه به هویت تاریخی و میراث فرهنگی تاجیکستان
- تقویت مهارت‌های تفکر خلاق، حل مسئله و نقادی از طریق برنامه‌های درسی
- بهبود روش‌ها و کیفیت نیروی انسانی
- آموزش نیروی انسانی
- بهبود وضعیت اجتماعی معلمان و کارکنان آموزش و پرورش
- افزایش بهره‌وری از سیستم مدیریت آموزش و پرورش
- تربیت مدیران در سطوح مختلف
- ایجاد سیستم ارزیابی کیفی از عملکرد آموزش و پرورش
- بهبود مکانیسم حمایت مالی از مدارس و مناطق آموزشی
- توزیع عادلانه منابع مالی در دوره‌های تحصیلی
- افزایش حقوق معلمان
- تجهیز مدارس به امکانات مادی و وسایل کمک آموزشی

زبان و خط

یکی از مشکلات آموزش و پرورش این کشور، تفاوت الفبای تاجیکی با الفبای کشورهای فارسی زبان مانند ایران و افغانستان است، الفبای این کشور به زبان روسی (سیریلیک) است. به همین علت این کشور نمی‌تواند از منابع درسی کشورهای فارسی زبان استفاده کند. در حال حاضر آموزش خط فارسی با همکاری ایران از پایه چهارم ابتدایی شروع شده است و با گذشت زمان افراد بیشتری می‌توانند از خط فارسی استفاده کنند، اما این روند همچنان بسیار کند است. برخی از جناح‌های سیاسی این کشور زبان روسی را زبان علمی و اداری این کشور می‌دانند و از آن حمایت بیشتری به عمل می‌آورند و به فارسی بیشتر به عنوان زبان ادبی و هنری نگاه می‌کنند (همان منبع).

تقویم سال تحصیلی

سال تحصیلی در تاجیکستان از اول سپتامبر هر سال شروع می‌شود و تا پایان ماه می ادامه دارد. مدارس معمولاً در تابستان‌ها تعطیل هستند. شروع کار مدارس ابتدایی از ساعت ۸ صبح الی ۱۲ ظهر است. در دوره متوسطه ساعت کار مدارس از ۸ صبح شروع و تا ساعت ۱۴ بعدازظهر ادامه پیدا می‌کند. مدارس در روز یکشنبه تعطیل هستند. کلاس‌های دوره ابتدایی اغلب با یک معلم اداره می‌شود، اما برای دروس انگلیسی، فارسی و دینی (معنوی) معلمان مجزایی پیش‌بینی شده است (جمال‌الدین، ۲۰۱۱).

جدول برنامه درسی دوره ابتدایی (همان منبع)

موضوع درسی				ایام هفته
ورزش	تاریخ	الفبای خط فارسی	علوم	دوشنبه
دینی	صنعت تصویری	زبان تاجیک	ریاضی	سه شنبه
ریاضی	سرود	ادبیات تاجیک	تاریخ عمومی	چهارشنبه
زبان روسی	علوم	ریاضی	زبان تاجیک	پنج شنبه
زبان انگلیسی	تاریخ خلق تاجیک	ریاضی	ورزش	جمعه
	زبان روسی	عربی	هنر	شنبه

جدول برنامه درسی متوسطه* (مرحله میانی)

موضوع درسی				ایام هفته	
شیمی	زبان روسی	جبر	زبان تاجیک	عربی	دوشنبه
زبان فارسی	تاریخ خلق تاجیک	تربیت بدنی	ادبیات تاجیک	زبان روسی	سه شنبه
زبان انگلیسی	تکنولوژی اطلاعات	ادبیات تاجیک	فیزیک	تاریخ عمومی	چهارشنبه
جغرافیا	جبر	زیست شناسی	تاریخ عمومی	تربیت جسمانی	پنج شنبه
حقوق شناسی	صنعت و محنت	عربی	ورزش	فیزیک	جمعه
هندسه	زیست شناسی	زبان تاجیک	جغرافیا	کامپیوتر	شنبه

*عناوین دروس مشترک برنامه درسی مرحله دوم پایانی متوسطه (دهم و یازدهم) بدین قرار می باشد: زبان تاجیکی، ادبیات تاجیک، زبان روسی، زبان انگلیسی، تاریخ عمومی، تاریخ تاجیک، حقوق انسان، جبر، هندسه، فیزیک، شیمی، زیست، تکنولوژی اطلاعات، صنعت و محنت، آمادگی دفاعی، تربیت جسمانی

فرایند طراحی و تولید برنامه های درسی

در وزارت معارف تاجیکستان سازمان یا بخش خاصی وجود ندارد که به طور نظام مند در زمینه طراحی و تولید برنامه های درسی وظیفه ای را برعهده داشته باشد بلکه براساس قانون این وزارتخانه برای طراحی و تولید کتاب هایی که قرار است تغییر پیدا کند، از افراد با تجربه و علاقمند دعوت می کند و براساس تجارب آنان جهت تولید کتاب های مورد نظر با آنها قرارداد منعقد می کند. دانشگاه ها و مراکز علمی معمولاً از مراکزی هستند که بیشترین نقش را در این زمینه ایفا می کنند. یکی از نقاط ضعف وزارت معارف در این کشور نبود یک نظام نامه و سند روشن در طراحی و تألیف کتاب های درسی است (رحیم اف و علی خان، ۲۰۱۲).

اصول و انتخاب و سازماندهی محتوا:

- توجه به سن و سال
 - امکان درک محتوا از سوی فراگیران
 - توجه به تحولات علم
 - توجه به ارزش‌های ملی و معنویات
 - توجه به حقوق و آزادی‌های شخصی
 - توجه به خواست جامعه
 - توجه به هویت تاریخی و درک آئین ملی
 - توجه به اخلاقیات
 - توجه به علایق دانش‌آموزان
 - توجه به آراستگی کتاب
 - استفاده از روش‌های آموزش فعال مانند اجرای کارهای عملی، بازی‌های آموزشی، مشاهده و ...
- کتاب‌های درسی هر سال تغییر نمی‌کند بلکه در مدرسه می‌ماند و سال‌های بعد دانش‌آموزان از همان کتاب‌ها استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر تألیف و چاپ کتاب‌های جدید فعالیت پرپسامدی نیست. لذا ارزشیابی از کتاب‌های درسی در این کشور هر چند سال یکبار انجام می‌شود.

نظام ارزشیابی

نظام نمره‌گذاری در تاجیکستان به صورت کمی/کیفی است. نمره‌گذاری از ۱ تا ۵ متغیر است. ۵ به معنای عالی، ۴ (خوب)، ۳ (قابل قبول)، ۲ و ۱ (غیرقابل قبول) است.

ارزشیابی تا پایان کلاس چهارم توصیفی و از سوی معلمان انجام می‌شود. به منظور اطمینان از کار معلمان، مدیر، معاون مدرسه و ... در مواقعی با حضور در کلاس‌های درس وضعیت پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را بررسی می‌نمایند. در پایه‌های بالاتر ارزشیابی به صورت ترکیبی یعنی توصیفی و پایانی است. ارزشیابی پایانی بر عهده وزارت معارف است که هر سال از یک یا چند درس تخصصی به صورت هماهنگ انجام می‌شود و این ارزشیابی یکی از مبناهای تصمیم‌گیری خواهد بود (متن مصاحبه با مدیر امتحانات وزارت معارف، ۲۰۱۱).

منابع

- جمال‌الدین، امیراف (۲۰۱۱)، متن مصاحبه با ایشان به عنوان مدیر یکی از بخش‌های وزارت معارف تاجیکستان
- سند توسعه ملی تاجیکستان ۲۰۱۰، مرکز اسناد وزارت معارف تاجیکستان
- قانون وزارت معارف جمهوری تاجیکستان (۲۰۰۷)، کتابخانه دانشگاه صدرالدین عینی
- رحیم‌اف و علی‌خان (۲۰۱۲)، کتاب‌های علوم دوره ابتدایی، مرکز اسناد و کتابخانه وزارت معارف
- جزوه درسی فلسفه تربیت (۲۰۱۲) گروه علوم تربیتی دانشگاه صدرالدین عینی
- متن مصاحبه با مدیر امتحانات وزارت معارف (۲۰۱۱)، وزارت معارف